

Honnan, miből alakult ki a mai Illyés-líra? Ennek pontos fölmérése későbbi évek irodalomtörténetírására vár. Bizonyára vezet idáig egy többé-kevésbé egyenes vonalú fejlődés is, mely valahonnan *A kacsalábon forgó vár*-tól a *Bartók*-on át vezet idáig. (*A reformáció genfi emlékműve előtt* vagy a *Lószőr, macskabél*... is bizonyos helyet kap ezen a „vonalon”.) Vannak azonban más utak is. Mindenekelőtt a halk szavú, pengehajlékonyságú, néha szinte játékosan könyved, mégis kíméletlen pontossággal célba találó Illyés-próza érdemel ebből a szempontból figyelmet, különösképpen ennek egyik utolsó kötete, a *Balaton*. Talán az első, kötetbeli rögzítést nem nyert korszak termése sem volt annyira melléktermék, mint azt hajlamosak voltunk gondolni? A legutóbbi kötetek ismeretében a *Szomorú béres* sem kizárólag a *Három öreg* (és a vele egy időben született versek) előfutáraként jelenik meg. Illyésnek az utóbbi évek során sokat gazdagodott műfordítói tevékenysége — Follain, Frénaud alkotásainak magyartítása vagy akár a klasszikus kínai líra darabjainak tolmácsolása — is aligha maradhat figyelmen kívül, ha a változás érlelődését akarjuk kimutatni.

*

Gazdag — specifikusan művészi és jellegzetesen emberi értékekben egyaránt — Illyés mai költészete. Legjobb darabjai korábbi életművének csúcsaival mérhetőek csak össze. Egészében véve differenciáltabb és több színű azonban ez a világ a korábnál. Az itt róla leírt sorokban inkább a vers és próza határán álló költői művekről esett szó, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy csak ez jelent újat a *Fekete-fehér* világában. Talán itt lehetett e változásnak néhány fontos sajtóságát a legjobban megragadni, s talán ez a hang kapott jelentőségéhez mérten a legkevesebb méltatást korábban a *Dólt vitorla* esetében. De az elragadtatott ámulást-szenvedélyt árasztó oldottabb, zeneibb sorok éppúgy részei ennek a költészetnek, mint a díszítetlenül tárgyias megfogalmazások, a bibliai látomásokat állóképbe dermesztő mondatok éppúgy, mint azok, melyek játékos ötleteket dobnak csupán fel. S e különböző elemekből néha újszerű — egyetlen töretlen vonallal föl nem írható, le nem rajzolható — verskompozíciók születnek: az *Aggastyánok isszák az újbort*, a *Repülön*, a *Ditirambus a nőkhöz*, a *Teremteni*, a *Világodban világtalan* mesterdarabjai. (Ebben a mivoltukban az *Ódának*, az *Alkalmi vers*...-nek, a *szarvassá változott fiú*...-nak: a huszadik századi magyar líra több kimagasló alkotásának a közeli rokonai.) Részletesebb elemzésük talán egy általánosabb költői megújulásnak a kezdeteit mutatná ki — történeti mivoltukban kezdeteket, melyek esztétikailag azonban már klaszszikus értékek hordozói.

Hogy Illyés Gyula a magyar klasszikusok sorába tartozik, az a megállapítás senkinek számára nem mondhat már újat. Kevés magyar költőnek adott meg, hogy hosszabb időn át együtt éljen ilyen, már az irodalomtörténetírásban is megszilárdult tudattal. De amennyire örvendetes lehet ez a ritka tény, annyira veszedelmes is. Petőfi, Ady, József Attila ugyan tragikus módon nem „érhetett rá” attól félni, hogy akadémiakussá merevül, Arany Jánosnak viszont éppen az lett már-már tragédiájává, hogy elismerten „hivatott” költője lett nemzetének. A legutóbbi évek Illyésének verstermése egyértelműen vall arról is, hogy hatvanon túl, országos elismertség közepette is lehet valaki éppen önmagának a *megújításával* ifjúkori énjének hűséges *folytatója*. (*Szépirodalmi Könyvkiadó* 1968.)

TAMÁS ATTILA

BENJÁMIN LÁSZLÓ VÁLOGATOTT VERSEI

A *Válogatott versek* szigorú önfegyelmel megiszúrt gyűjtemény: három évtized terméséből mindössze kilencven verset kínál olvasóinak. Maga a költő így nyilatkozik a válogatás szempontjairól: „kedvem szerint szemeltem ki a kötetbe kerülő verseket, nem törekedtem sem a korpék, sem az életrajz csorbítatlanságára: azt a körülbelül kilencven versemet gyűjtöttem egybe, amelyet most már harmincesztendő költői pályám legjavának hiszek.” Benjámint tehát nem a bejárat utat akarta megrajzolni, nem a pálya ívére figyelt, hanem pusztán a verseket vette számításba, a termés esztétikai igényességgel válogatott javát gyűjtötte össze. A szigorúság és az igényesség értelme mégsem csupán az, hogy esztétikailag egységes verseskötvet eredményezett, hanem az is, hogy

talán az eddigi válogatásoknál jellemzőbben rajzolta elénk Benjámint László költészetének legfőbb tulajdonságait, e líra típusát, esztétikai és irodalomtörténeti karakterét.

Benjámint költészetének legfőbb tulajdonsága bizonyára az, hogy együtt lélegzik a történelemmel, „szinkronban van” a nemzeti lét folyamatával és eseményeivel. Kritikusan nem mindig egyöntetűen ítélték meg verseit, abban azonban valamennyien egyetértettek, hogy Benjámint a közéleti költők sorába tartozik. Nos, ennek a közéletiségnek legfőbb tartalma éppen az imént említett „szinkronia”. Vagyis az, hogy Benjámint különlegesen éber érzékkel figyeli a közösség sorsát, erkölcsi állapotának, önbizalmának, életkedvének változásait. Költői útja valójában ennek a figyelemnek a belső mozgását, a lélek közéleti rezonanciáinak ütemét követi. Fiatal költőként, a háború előtt a munkásosztály gondjairól beszélt, a háborúba hulló magyarság tragikus helyzetét öntötte szavakba. A korszak kilátástalansága és embertelensége éppúgy megismerhető ezekből a verseiből, mint a „jobbak” reménye, küzdelemre elszánt akarata. Az *Óda a fiatal költőkhöz*, az *Egy nemzedék* és a *Szegedi út* költői lelkiállapotát hangszereli át az ország ijesztő helyzetét. A felszabadulás után Benjámint költészte is a visszatekintés, a számvetés és a felelősség szólmainak ad hangot. Gyászol és sirat, egyszersmind az önbírálatot sürgeti. Illyés Gyula és Déry Tibor társaságában egyike a nemzeti önismeretre törekvő közéleti irodalom közvetlen elődeinek. Ezt az irodalmat a hatvanas években láttuk kibontakozni, holott már a háború után is hallatta szavát. Többek között éppen Benjámint verseiben, így a *Három kétely kapujában* című költemény szenvedélyes önvádjaiban. Lassanként mégis behegedtek a sebek, szétfoszlottak a kételyek, s Benjámint azok közé állt, akik az országos emelkedés lábában készültek előremozdítani a közösség ügyét. A *Mindig másutt jobb*, az *Ars poetica*, a *Tűzzel-késsel* az építés lendületét élték át, a távlatok bővületében lelkesedtek, a végre és először illetékesé vált költő belső biztonságát tanúsították. Mint ahogy a későbbi versek a történelem ereszkedő ívének megfelelően fejezték ki a csalódást, a rossz közérzetet.

Az *Egyetlen élet* verseit „válságosnak” szokták mondani, holott le kellene már végre számolni Benjámint válságának felnagyításával, távlatvesztésének elméletével. A történelemmel „szinkronban élő” költő bizonyára nem maradhatott mentes a válságoktól, a belső sérülésektől akkor, ha maga a történelmi folyamat, a vállalt közösségi ügy került válságba. A közöny vagy éppen a cinizmus soha sem volt Benjámint kenyeré: a szocializmus ügyét ért szektás csapások idején alkatának és erkölcsének törvényei szerint kellett magát elkülönítenie a vezetés hibáitól és bűneitől. A belső „válságnál” ma már fontosabbnak tetszik a tiltakozás, az a közéleti állásfoglalás, amelynek a „válság” pusztán kísérője volt. Benjámint, igaz, magányba szorult, kételyekkel és reménytelenséggel kellett küzdenie, de helyzete és lelkiállapota termékenyen bizonyult. A tiltakozás és a megrendülés éveiben formálta meg a szocialista költő, az elkötelezett művész korszerűbb magatartását és szemléletét. A *Se cinikus, se prédikátor*, a *Vérző zászlók alatt*, a *Nyílt szó, földetlen arc* és más versei arról tanúsokodnak, hogy újra tudta fogalmazni közéleti eszményeit, érvényesebb és tartósabb hivatást talált, s új és biztosabb kötések alakították ki a közösséggel és a szocializmus ügyével. Benjámint mindeddig úgy kapcsolódott a történelemhez, hogy elmerült a változó időben, teljességgel átadta magát a közélet eseményeinek. Lelkesedését vagy csalódását a történelem mozgása reflexekké alakította, nem tudta elhatárolni magát a változások gyakran túlságosan is kusza vargabetűitől. Most, újabb verseiben viszont — anélkül, hogy megszakította volna a történelem menetével kialakított közvetlen és termékeny kapcsolatát — a változó idő fölé került. Idegeivel a korhoz kapcsolódik, mégsem merül el hullámaiban. „A kor anyagából vagyok, de gyalázatából kinőttem” — vallja *Buga Jakab énekei* című versében. Vagyis az elkötelezettség és az emberi autonómia szintézisére törekszik, egy olyan magatartást sikerült kialakítania, amelyben éppúgy átélheti a közösség életét, éppúgy „szinkronban” maradhat a történelemmel, mint korábban, de amely megőrzi személyiségének épségét, belső autonómiáját is.

Az eszményeknek és a költői magatartásnak ez a fejlődése, a szintézis megalkotása arra utal, hogy Benjámint költészte az *összefoglalás* igényével közelít életünkhöz, elveinkhez, eszményeinkhez. Ez az összefoglaló igény lehetne költészetének második nagy eredménye, tulajdonsága. A költőként bejárt három évtized közéleti és morális viharaival sorra érintkezésbe került, így tudott az összefoglaló szerepére vállalkozni. Már a *Vérző zászlók alatt* az összegzés igényéről beszél.

Vádlottnak és ügyésznek
és tanúnak álltam én
a perben, hol az ítélet
joga nem az enyém

— írja. Csakhogy, aki egyszerre lesz tanú, ügyész és vádlott, az össze is foglalja a kor drámáját, ítéletet is mond vívódásai, kisiklásai és eredményei fölött. Benjámint tehát az összegző ítélkező szerepében tudja mérlegre helyezni az elmúlt évtizedek hitét és csalódásait, erkölcsét, eszményeit. Újabb verseiben ezért találkozik annyiszor az évszázad nagy megrendüléseinek és nagy felismeréseinek summázatával. Egyik hatalmas verse, a *Nyílt szót, földetlen arc* ezért válik a forradalmár mai eszmevilágának mintegy a foglalatává: „Kinőttük a mások bűnét s a magunkét, kihevertük az isten-nélküli mítoszt, / nem megváltani, nem megalázni — megérteni, megtartani kívánjuk a világot. / A forradalom vagyunk és Európa vagyunk, / s a forradalom: a rend, a forradalom: a világosság, a forradalom: a szellem / és Európa: a rend, Európa: a világosság, Európa: a szellem” — írja összefoglalva egy korszak tanulságait, s megfogalmazva egy következő korszak reményeit.

A történelemmel való közvetlen kapcsolat és az eszmények összefoglalásának igénye határozzák meg Benjámint költészetének poétikai karakterét is. Benjámint azok közé tartozik, akik a magyar líra realista hagyományába illeszkednek, akik nem a nyelv és a formák megújítása révén, hanem a nyelvi közeget átsugárzó belső tűz, meggyőződés és szenvedély erejével valósítanak meg esztétikai értékeket. Amikor „tartalom” és „forma” kölcsönösségét, dialektikus egységét hirdetjük, arra gondolunk, hogy az őszinte átélés, a költői indulat, a felismert igazság belső ereje valamilyen módon formaképző energiává válik, a verset esztétikailag is magasba emeli. Benjámint költészetében éppen erre az esztétikai jelenségre figyelhetünk. Ezeknek a verseknek a költője nem kápráztat el meghökkentő metaforákkal, szerkezeti vagy költői leleményekkel, sőt műve inkább képekben szegény, nemigen haladja meg a klasszikusok eljárásait. A megtalált igazság, a fogalmazás őszinteségének szenvedélye mégis esztétikai rangot ad költői műveinek: a szavak és a fordulatok nem pusztán köznap, lexikai jelentésükben szerepelnek nála, hanem azzal a jelentéstöbblettel, amelyet az átélés és az indulat hozzájuk ad. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy éppen ez a „többlet” sugározza felénk Benjámint verseinek evokatív tartalmát, költészetét.

Az evokációnak eme természete azt jelenti, hogy Benjámint legjobb versei abból az ihletkorból valók, amelyet vallomások lírájának nevezhetünk. A felismerések, rádöbbenések, belső drámák megfogalmazása ennek a költészetnek a legfőbb ereje. Különös ez egy hivatottan „realista”, a külső világra figyelő költő esetében, de így van; egyszersmind arra figyelmeztet, hogy a történelem változó valóságának verse emelése is csak a költői személyiségen keresztül valósítható meg. Benjámint költészete tehát vallomások jellegű. Ez a természet azonban átalakulóban van: az összegzés igénye mintha új karakterrel ruházná fel Benjámint László költészetét. A vallomások és belső drámák után — talán a bekövetkezett egyensúlyi állapot következményeként — csendesebb tünődésre, az eszmények és törvények teljesebb megfogalmazásának igényére figyelhetünk. Ha a korábbi versek drámaiak voltak, az újak inkább filozófikusok, kevésbé kötődnek a költői egyéniség belső mozgásához, tágasabbak, egy életrend áttekinthető felmérését, eszmei láthatárának tárgyiasabb ábrázolását nyújtják. Mintha a költői eszközök — a nagyobb ívű szerkezet, a törvénykönyvek pontosságára törekvő fogalmazás — is arról árulkodnának, amiről a versekben testet öltő szemlélet és magatartás: belső biztonságról, egyensúlyról, s arról az igényességről, amely a szocializmus eszmei panorámájának lírai felmérését kísérli meg. (*Magvető Könyvkiadó 1968.*)

POMOGÁTS BÉLA